

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i14.p103>

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК ЗОВНІШНІЙ ФАКТОР ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ⁶

*Куліш Анатолій Миколайович,
доктор юридичних наук,
заслужений юрист України, професор,
директор Навчально-наукового інституту права,
Сумського державного університету*

*Петренко Віталіна Олександрівна,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

В статті висвітлено роль громадської думки для держави як зовнішнього фактору оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України. Досліджено ступінь наукового вивчення питання поняття громадської думки, зокрема визначено, поняття громадської думки з позиції наступних науковців: У. Стефанчука, Т. Малиновської та Е. Бернайза. Аналіз даних визначень дав можливість дійти висновку, що з ними важко не погодитися, однак не всі вони в повній мірі розкривають зміст поняття, тому було надано власне бачення значення громадської думки, зокрема визначено, що громадська думка – це узагальнена оцінка громадськості, основана на якісних та кількісних показниках щодо якості виконання правоохоронними органами покладених на них завдань і функцій, відповідності роботи даних органів очікуванням населення, виявлення тенденцій зміни рівня довіри та факторів, що на них впливають.

Стаття містить дослідження законів громадської думки, висвітлених Хадлі Кентрілом, американським фахівцем з «Паблік Рилейшнз», серед яких: 1) громадська думка надзвичайно чутлива до значущих подій; 2) незвичайні за своєю притягальною силою події здатні на певний час підштовхнути громадську думку від однієї крайності до іншої; 3) громадська думка, як правило, швидше формується під впливом подій, ніж слів – принаймні доти, доки усні заяви не набудуть значення «події» та інші. Авторами також досліджено законодавчі права громадян, які допомагають формувати громадську думку, фактори впливу на громадську думку, проаналізовано статистичні дані рівня довіри населення до правоохоронних органів. Серед факторів, які впливають на формування громадської думки, визначено: інформацію з опублікованих в засобах масової інформації джерел, інформацію отриману за зверненнями до державних органів, дані електронних декларацій, особистий досвід громадян зі співпраці з правоохоронними органами, результати громадської експертизи та інші.

⁶ Виконано в рамках проекту № 0118U003575

Ключові слова: громадська думка, правоохоронні органи, зовнішня оцінка діяльності, довіра громадян.

Kulish A.M., Petrenko V.O. Public opinion as an external factor for assessing the effectiveness of law enforcement bodies as subjects of providing financial and economic security of Ukraine.

The article describes the role of public opinion for the state as an external factor for assessing the effectiveness of law enforcement bodies as subjects of providing financial and economic security of Ukraine. The degree of scientific study of the concept of public opinion, in particular, the concept of public opinion from the standpoint of the following scholars: U. Stefanchuk, T. Malinovskaya and E. Bernayza, has been investigated. The analysis of these definitions allowed us to conclude that it is difficult to disagree with them, but not all of them fully disclose the meaning of the concept, therefore, it provided its own vision of the meaning of public opinion, in particular, it was determined that public opinion is a generalized assessment of the public based on qualitative and quantitative indicators on the quality of implementation by the law enforcement agencies of the tasks and functions assigned to them, the correspondence of the work of these bodies with the expectations of the population, the identification of trends in changing the level of trust and factors affecting them.

The article contains a study of the laws of public opinion, highlighted by Hadley Kentrel, an American specialist in Public Relations, among which: 1) public opinion is extremely sensitive to significant events; 2) Unusual in their attractive force of events, they can at some point push public opinion from one extreme to another; 3) public opinion, as a rule, is more likely to be formed under the influence of events than words - at least until verbal statements become meaningful to the "events" and others. The authors also investigate the legislative rights of citizens that help shape public opinion, influence factors on public opinion, analyze the statistics of the level of public confidence in law enforcement agencies. Among the factors that influence the formation of public opinion, it is defined: information from sources published in mass media, information received from appeals to state authorities, data from electronic declarations, personal experience of citizens in cooperation with law enforcement agencies, results of public examination, and others.

Key words: public opinion, law enforcement bodies, external evaluation of activity, citizens' trust.

Актуальність теми. Свідченням ефективності роботи правоохоронних органів є рівень довіри громадян. Якщо ж у країні панує ситуація переваги недовіри громадян до роботи правоохоронних органів, це свідчить про невиконання ними або виконання не в повній мірі функцій, які на них покладені.

Рівень довіри громадян до правоохоронних органів також виступає так званим показником розвитку правової держави, висвітлює наявні проблеми, та виступає поштовхом до змін результативності їх діяльності. Тому дослідження факторів, які впливають на формування громадської думки є доволі актуальним питанням, яке потребує більш детального вивчення.

Аналіз наукових досліджень. Питання громадської думки як зовнішнього фактору оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України детально не досліджувалося сучасними науковцями, воно лише опосередковано вивчалось наступними вченими: А. Кругловою, К. Бугайчук, І. Святокумом, В. Чумаком, І. Охріменком,

О. Бандурком, І. Христичем, А. Комзюком та іншими.

Завданням роботи є дослідження факторів впливу на громадську думку як на один з показників ефективності діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України

Виклад основного матеріалу. Поняття громадської думки є предметом вивчення багатьох вчених. Наприклад, науковець У. Стефанчук у своїй статті зазначає, що громадська думка – це сукупність суджень і оцінок, які представляють синтезовану позицію соціуму, її існування постає незаперечним фактом, адже позиція суспільства, яку формують водночас безліч точок зору членів цього соціуму, так чи інакше, завжди присутня [1, с. 143]. На думку, Т. Малиновської громадська думка – це узагальнений показник діяльності правоохоронного органу, який красномовно горить про його становище та статус в суспільстві, ставлення та готовність громадян до співробітництва з органами правопорядку, щодо запобігання, припинення та розкриття правопорушень [2].

Науковець Едуард Бернайз називав громадську думку «поняттям, що описує ледь вловиму, рухливу і нестійку сукупність індивідуальних суджень» [3, с. 68]. В свою чергу, Герман Бойл в своїй праці зазначив, що громадська думка – це не назва чогось одного, а класифікація певної кількості чогось [3, с. 159].

З даними визначеннями важко не погодитися, однак не всі вони в повній мірі розкривають його зміст, тому варто надати власне бачення значення громадської думки в розрізі діяльності органів. Громадська думка – це узагальнена оцінка громадськості, основана на якісних та кількісних показниках щодо якості виконання органами покладених на них завдань і функцій, відповідності роботи даних органів очікуванням населення, виявлення тенденцій зміни рівня довіри та факторів, що на них впливають.

Хадлі Кентріл, американський фахівець з «Паблік Рилейшнз» розробив так звані закони громадської думки. Серед них звучать наступні: 1) громадська думка надзвичайно чутлива до значущих подій; 2) незвичайні за своєю притягальною силою події здатні на певний час підштовхнути громадську думку від однієї крайності до іншої. Громадська думка не стабілізується доти, доки значення наслідків подій не стане зрозумілим; 3) громадська думка, як правило, швидше формується під впливом подій, ніж слів – принаймні доти, доки усні заяви не набудуть значення «події»; 4) із психологічної точки зору, громадська думка в основному детермінована корисливими інтересами людей. Події, слова, або будь-які інші стимули впливають на думку лише тоді, коли очевидним є їх зв'язок з корисливими інтересами; 5) громадська думка не перебуватиме весь час у збудженому стані доти, доки люди не відчують, що зачіпаються їхні інтереси, або доки думка, збуджена словами, не дістане підтвердження розвитком подій; та інші [3, с. 152 – 153].

Проте не можна забувати про особливості ментального забарвлення, яке досить різне в Україні та Сполучених Штатах Америки. В громадян Америки доволі істотно відрізняється система освіти, рівень економічної стабільності, прожитковий мінімум, тощо, що здійснює істотний вплив, однак не зважаючи на відмінність, вказані закони громадської думки мешканців інших країн при здійсненні оцінювання певної інформації, знаходять себе в більшості випадків.

Відповідно до положень Закону України «Про національну безпеку» громадяни України беруть участь у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом

звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів у порядку, встановленому Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» та іншими законами України. Сфера громадського контролю може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю».

Громадським об'єднанням, зареєстрованим у встановленому законом порядку, гарантується відповідно до Конституції і законів України, а також статутних положень можливість: 1) отримувати в установленому порядку від державних органів, зокрема від керівників складових сектору безпеки і оборони, інформацію з питань діяльності складових сектору безпеки і оборони, крім інформації з обмеженим доступом; 2) здійснювати дослідження з питань національної безпеки і оборони, публічно презентувати їх результати, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо; 3) проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам; та інші [4].

Тобто зі змісту норм закону виходить, що основи формування громадської думки закріплені законодавчо. Громадяни мають право отримувати інформацію не лише з опублікованих в засобах масової інформації джерел, а й за рахунок звернень до державних органів.

У Законі України «Про Національну поліцію» зазначено, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Оцінка рівня довіри населення до поліції проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [5]. Відповідно до Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 58 основними завданнями проведення оцінки є отримання інформації про оцінку населенням якості виконання органами і підрозділами Національної поліції покладених на них завдань і функцій, про відповідність роботи органів і підрозділів Національної поліції очікуванням населення, виявлення тенденцій зміни рівня довіри населення до Національної поліції та факторів, що на них впливають.

Об'єктами оцінки є: рівень задоволення потреби населення в поліцейських послугах; процеси, що відбуваються в системі Національної поліції, та характеристики і результати її діяльності [6].

Як ми бачимо, важливим критерієм діяльності Національної поліції, як правоохоронного органу є

оцінювання рівня суспільної довіри. Національна поліція часто співпрацює з громадськими організаціями за їх запитом та бере до уваги експертні пропозиції з результатами громадської експертизи. Результати таких перевірок неабияк впливають на думку громадськості в цілому.

Відповідно до результатів громадської експертизи діяльності Національної поліції України, проведеної Всеукраїнською громадською організацією «Комітет конституційно-правового контролю України» Національна поліція порушує принцип законності в своїй діяльності в частині: забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики у сфері діяльності Нацполіції; проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики; утворення ініціативної групи з підготовки та проведення установчих зборів з обрання громадської ради при Національній поліції України; формування громадської ради при Національній поліції України тощо [7]. Тобто діяльність органу перебуває не на найвищому рівні, тому експертні аналізи необхідні для висвітлення проблематики неефективності та подальшого подолання всіх недоречностей в діяльності правоохоронних органів.

Рівень довіри населення до правоохоронних органів чітко відображається в різноманітних соціальних опитуваннях. Так, наприклад, дані загальнонаціонального дослідження проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 15 по 19 грудня 2017 року свідчать, що до лідерів недовіри потрапили такі складові правоохоронної системи як суди (-75%) та прокуратура (-74%). Негативний баланс довіри/недовіри мають: поліція (-46%), Служба безпеки України (-26,5%), патрульна поліція (-19%). Щодо позитивних результатів, то державною інституцією, у якої на 17% покращився баланс довіри/недовіри є Національне антикорупційне бюро України. Також позитивними є результати довіри до Збройних сил України (+37%) [8].

Дані про рівень довіри до служб МВС, сформовані на основі соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 11 жовтня 2017 року 2018 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, в свою чергу, свідчать, що рівень довіри населення наступний: Національна гвардія – 52,6%; Державна служба України з надзвичайних ситуацій – 50,5%; Державна прикордонна служба – 46,4%;

Національна поліція в цілому – 39,3%; Патрульна поліція зокрема – 40,9% [9].

Вказаний розподіл рівня довіри населення, досить обґрунтований та зрозумілий. Національна гвардія, відносно навий орган в нашому суспільстві, який став на варту та зайняв місце Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України. Та після перейменування та реструктуризації вказаної служби, засоби масової інформації часто та яскраво висвітлювали значимість, високо-професійність, мужність та інші якості, які накладають позитивний відтиск в свідомості населення.

Державна служба з надзвичайних ситуацій також піддалася ряду реформ та перейменування однак функція рятувників одна, гасити пожежі та здійснювати контроль за об'єктами з метою запобігання вказаному лиху. Тому довіра населення до осіб які рятують їх життя та оселі і повинна бути на належному рівні.

Рівень же довіри до поліції на найнижчому рівні так-як сформований історичними передумовами та фактами, не поодинокими випадками свавілля, беззаконня та корупції, які досить яскраво висвітлювалися та оприлюднювалися, тому населення частіше боїться поліції ніж довіряє. Однак таке ставлення не досить справедливе, оскільки після проведення атестації 2015 року, відсіяні некомпетентні співробітники та керівники, а рівень боротьби зі злочинністю значно виріс.

Щодо патрульної поліції України, то ні для кого не секрет, що досить низький рівень довіри зумовлений висвітленими в мережі Інтернет матеріалами з некомпетентними та непрофесійними патрульними. До того ж дана служба створена в рамках реформування міліції в поліцію, що відбулося досить не давно, та за цей короткий проміжок часу, іноді служба рекомендувала себе не з кращого боку.

Відповідно до положень «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки» активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці і реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем. Основними проблемами розвитку громадянського суспільства в Україні на даному етапі є: малоефективність взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування з

громадськістю через недостатню прозорість діяльності цих органів та забюрократизовані процедури такої взаємодії, низький рівень взаємної довіри; тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та військова агресія Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей, існуючі у зв'язку з цим перешкоди в утворенні і діяльності організацій громадянського суспільства на відповідних територіях; недосконалість чинного законодавства, яка створює штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства, розгляду та врахування громадських пропозицій органами державної влади, органами місцевого самоврядування; недостатній рівень гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу та врахування кращого міжнародного досвіду у сфері розвитку громадянського суспільства.

Національна стратегія також містить стратегічні напрямки подолання такої пасивності громадянського суспільства, а саме: створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства; забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення; стимулювання участі організацій громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України; створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці [10].

З даними стратегічними напрямками важко не погодитися, однак в свою чергу вважаю за необхідне додати пункти щодо зобов'язання органів реагувати на експертні пропозиції, на скарги громадян, законодавче урегулювання недоречностей та недосконалостей.

Відповідно до аналітичної записки Національного інституту стратегічних досліджень одним із найбільш важливих завдань реформування органів внутрішніх справ України було покращення їх стосунків з населенням, забезпечення їх партнерського характеру, оскільки ефективність роботи правоохоронних органів значною мірою залежить від активної позиції самих громадян. Серед чинників впливу на формування громадської думки про діяльність правоохоронних органів основними є: високий рівень корумпованості органів внутрішніх справ, перевищення окремими співробітниками своїх службових повноважень, тощо, що формує негативні оціночні судження пересічних громадян; діяльність органів орієнтована переважно на захист

вищих прошарків суспільства та власних відомчих інтересів, що не відповідає суспільному запиту; низький рівень матеріально-технічного та фінансового забезпечення правоохоронних органів, що призводить до практики фінансування за рахунок «благодійних внесків», які часто є непрямую неправомірною вигодою; в Україні, як і в інших державах пострадянського простору, набув розповсюдження феномен корупційного «силового підприємництва» – використання службового становища з метою втілення власних бізнес-проектів. Таким чином, суспільство і держава в особі силового апарату фактично окреслюють певні сфери припустимого беззаконня, у межах яких діють корупційні практики як компенсаторні механізми, що допомагають порозумітися громадянам та державі; пріоритет формальних показників у роботі правоохоронних органів (кількість зареєстрованих злочинів, відсоток розкритих тощо), що шкодить якості соціальних послуг, які вони мають надавати громадянам; низька усвідомленість населення функцій тих чи інших правоохоронних органів; керівниками правоохоронних органів недооцінюється важливість систематичного інформування населення про свою повсякденну діяльність; низька якість роботи прес-служб правоохоронних органів [11].

З висвітленими чинниками впливу на формування громадської думки про діяльність правоохоронних органів повністю згодна. Однак на мою думку в пріоритетності формальних показників у роботі правоохоронних органів немає нічого негативного, а стосовно погіршення в наслідок цього якості соціальних послуг, які вони мають надавати громадянам, то тут проблема більше полягає в недостатності кадрового забезпечення правоохоронних органів та перевантаженні їх працівників.

Ще одним з показових критеріїв, які впливають на громадську думку є електронні декларації працівників правоохоронних органів. Вони є засобом контролю за рівнем корумпованості декларанта шляхом співставлення сум доходів за звітний період, які отримуються з Державного бюджету з його фактичним матеріальним становищем, а також одним з дієвих інструментів протидії корупції.

Правове регулювання електронного декларування здійснюється Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року і являє собою офіційне оприлюднення інформації декларантом про свої доходи, майно, цінні папери, активи, інші корпоративні права, фінансові зобов'язання, видатки, правочини тощо. Закон України «Про запобігання корупції» визначає

правові й організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [12].

Важливим досягненням з огляду на прозорість та добросовісність у країні стало подання близько мільйона державних службовців своїх декларацій у березні 2017 року і ще раз у березні 2018 року. Опитування населення у 2017 році, проведене GfK Ukraine показало, що переважна більшість українців (72%) позитивно або переважно позитивно ставляться до системи електронного декларування та тієї прозорості, яку вона гарантує. Державні службовці, які у 2016 році подали свої декларації, висловили ще більший рівень підтримки на користь системи та її відкритості (82 %).

Більше половини українців, які декларували своє майно (54%), вважають, що система е-декларування призведе до збільшення кількості осіб, які нестимуть відповідальність за корупційні злочини. Дві третини респондентів (60%) очікують, що е-декларування поліпшить ситуацію у сфері боротьби з корупцією в Україні впродовж наступних 3-5 років.

Запровадження електронного декларування стало поворотним моментом в українській політиці та однак, скептицизму і досі достатньо. Зокрема відповідно до зазначеного опитування 2017 року, проведеного GfK Ukraine, 33% українців сумніваються, що електронні декларації містять повну інформацію, і вважають, що декларанти розкривають лише те майно, яке, на їхню думку, можна перевірити, або ж вважають е-декларування суто формальністю, а тому декларують мінімальну кількість майна [13]. Е-декларування несе вагомий вплив на декларантів та являється жорстким важелем впливу. Це зумовлено низкою покарань, які застосовуються до осіб декларация яких не подана, подана з помилкою або відомості внесені за відома не правдиві.

Переважно новим критерієм оцінки ефективності діяльності, який неабияк впливає на громадську думку є відео Блогінг. Один з найпростіших, найвідкритіших та найдоступніших ресурсів, та способів який тільки можна уявити. У

будь-якій точці світу, будь-який громадянин, що має в користуванні гаджет та доступ до інтернету може без перешкод отримати повне уявлення про певні подія, роботи служб, проведення заходів та багато іншої інформації.

Відео Блогінг дуже схожий на журналістику та новини, однак відрізняється ракурсом зйомки та в більшості випадків відео фіксація відбувається на приховані камери тому поведінка правоохоронців та інших учасників зйомки справжня, без коректування та надуманого емоційного забарвлення, тобто демонструється ситуація такою яка вона є на справді без прикрас та приховувань. Яскраві приклади таких відео матеріалів, можна знайти в мережі YouTube, де продемонстровані не поодинокі випадки перевищення поліцією службових повноважень, не достатня компетентність у деяких питаннях, тощо. Таким чином псується громадська думка та знижується довіра до правоохоронних органів, не зважаючи на те, що вказана мережа наповнена матеріалами висвітлення героїчних та професіональних ситуацій де правозахисники відображені з найкращого боку.

Висновок. Рівень довіри населення є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів забезпечення економічної стабільності України. Поняття громадської думки є предметом вивчення багатьох вчених, однак не всі вони в повній мірі розкривають зміст поняття, тому доречно визначити, що громадська думка щодо діяльності правоохоронних органів – це узагальнена оцінка громадськості, основана на якісних та кількісних показниках щодо якості виконання правоохоронними органами покладених на них завдань і функцій, відповідності роботи даних органів очікуванням населення, виявлення тенденцій зміни рівня довіри та факторів, що на них впливають.

Серед факторів, які впливають на формування громадської думки є: інформація з опублікованих в засобах масової інформації джерел, інформація отримана за зверненнями до державних органів, дані електронних декларацій, особистий досвід громадян зі співпраці з правоохоронними органами, результати громадської експертизи та інші.

Література :

1. Стефанчук У. Зміст поняття «громадська думка»: основні підходи до визначення та розуміння. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2007. № 19. С. 143 – 148.
2. Малиновська Т.М. Громадська думка як чинник ефективності діяльності органів внутрішніх справ в Україні. Вісник Академії МВС. 2012. № 3. С. 34 – 38.
3. Королько В.Г. Паблік рилейшнз. Наукові основи, методика, практика. Київ, 2001. 400 с.

4. Про національну безпеку України: Закон України від 08.07.2018 р. № 2469-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення 20.09.2018).
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20181102> (дата звернення 21.09.2018).
6. Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції: Постанова Кабінету міністрів України від 07.02.2018 р. № 58-2018-п / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF> (дата звернення 21.10.2018).
7. Експертні пропозиції за результатами громадської експертизи діяльності Національної поліції України, проведеної Всеукраїнською громадською організацією «Комітет конституційно-правового контролю України» 31 серпня 2017 р. // Національна поліція. URL: <https://www.npu.gov.ua/materials/gromadski-ekspertizi/ekspertni-propozicziji-pidgotovleni-vgo-komite-t-konstituczijno-pravovogo-kontrolyu-ukrajini/> (дата звернення 21.10.2018).
8. Українці найбільше довіряють волонтерам // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2387904-ukrainci-najbilse-doviraut-volonteram.html> (дата звернення 21.10.2018).
9. Соціологи центру Разумкова зафіксували високий рівень довіри до органів системи МВС (інфографіка) // Міністерство внутрішніх справ України. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/10615_Sociologi_Centru_Razumkova_zafiksuvali_visokiy_riven_doviri_do_organiv_sistemi_MVS_INFOGRAFIKA.htm (дата звернення 29.10.2018).
10. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016> (дата звернення 29.10.2018).
11. «Громадська думка як чинник ефективності діяльності правоохоронних органів в Україні». Аналітична записка / Верховна Рада України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/468/> (дата звернення 31.10.2018).
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20180831> (дата звернення 05.11.2018).
13. Чела Б. Запуск е-декларування – два роки після. Чи є воно ліками від корупції / Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2018/08/30/7190571/> (дата звернення 10.11.2018).